

www.vrouwensynode.nl

Verslag Synode 24 en 25 maart 2012 "Vrouwen tussen geloven, geld en groen" (versie 2)

Utrecht, 19 juli 2012

Inhoud

Inleiding: wat lezen?	1
Programma	1
Algemene impressie	3
Thema "Ecologische theologie / filosofie"	4
Thema "Landbouw en voedsel"	6
Thema "Spanning tussen ecologie en economie"	9
Verdiepingsworkshops	11
Agendapunten	14
Liturgische momenten	15
Evaluatie	16
Financiële verantwoording	24

Vrouwen tussen geloven, geld en groen

“Zijn, weten en doen passen in elkaar:
wie we geloven te zijn in het stelsel van de dingen
beïnvloedt wat we denken over anderen
en hoe we ons tegenover hen gedragen.

Als we, in al onze relaties,
inclusief die met de natuur,
geloven dat we subjecten zijn
die in relatie staan met andere subjecten,
dan zouden we ze ook zo kunnen behandelen.”

Sallie McFague

Inleiding: wat lezen?

Voor u ligt het verslag van de Synode *Vrouwen tussen geloven, geld en groen*, die de Oecumenische Vrouwensynode (OVS) gehouden heeft op 24 en 25 maart 2012. Dit uitgebreide verslag wordt ook intern door de OVS gebruikt. Afhankelijk van uw tijd en interesse kunt u een selectie maken uit de informatie hieronder.

Onder *Programma* staat het definitieve programma van het weekend. Daarna volgt een *Algemene impressie*. Dan vindt u uitgebreid verslag van de lezingen en workshops van elk subthema en van de verdiepingsworkshops. Van de nagesprekken na de lezingen zijn geen verslagen gemaakt. Onder *Agendapunten* leest u welke onderwerpen aan de synodetafel zijn besproken. Dan volgen enkele impressies van de *Liturgische momenten*. (Alle verslagen zijn geredigeerd door Joanne Seldenrath. In enkele gevallen zijn er bij het samenstellen van dit document nog enige veranderingen aangebracht.) De inleiding van de *Evaluatie* vermeldt in grote lijnen hoe de synode verlopen is in vergelijking met de plannen. Daarna komen allerlei aspecten van de synode aan bod. Deze detailevaluatie is vooral bedoeld voor intern gebruik bij het organiseren van volgende synodes. Ten slotte volgt de *Financiële verantwoording* inclusief de staat van baten en lasten.

Programma

In onderstaand programmaschema (zie volgende bladzijde) is nog niet verwerkt dat workshop en feest met de Oegandese danslerares Hedwig Babirye wegens ziekte helaas niet doorgingen. Op het laatste moment vonden we Ino Kruysen bereid om in plaats daarvan voor ons op te treden. Verder is van de geplande drie keer Praethuys maar een keer doorgegaan. Zie hierover de evaluatie. Alle overige programmaonderdelen zijn volgens plan uitgevoerd.

Programma synode								
Zaterdag 24 maart								
Stiltecentrum in zaal Stockholm								
9:30 – 10:30	Ontvangst en koffie in het WestCord Hotel Delft							
11:00 – 11:30	Plenaire opening door Jasja Nottelman (Atrium)							
Blok 1 Ecologische theologie/ filosofie	11:30 Agnes Grond " Durf dichterbij " over ecologische theologie/filosofie – lezing (Atrium)							
	12:00 Moment van beleving (Atrium)							
	12:30 – 13:30 Lunch							
	13:00 – 13:30 Markt der mogelijkheden (Lisbon en Atrium)							
	13:30 – 15:00 Keuze uit workshops en andere activiteiten:							
	Agendapunten o.l.v Geertje de Vries (Atrium)	Agnes Grond – nagesprek over haar lezing Durf dichterbij (Berlin)	Trees van Montfoort – workshop Schepping (Vienna)	Hester Oosterbroek (Kerk in Actie) – workshop Ecologische theologie uit Latijns Amerika (Brussels)	Janny Eldering / Alie Brandwijk – t Praethuys (Madrid)	Yoeke Nagel (wicca) – workshop Werken met de vijf elementen (London)	IVN Delft e.o. – buitenactiviteit Bezoek aan de heemtuin (verzamelen Lobby)	
	15:00 Moment van beleving (Atrium)							
15:30 – 16:00	Koffie en thee Markt der mogelijkheden (Lisbon en Atrium)							
Blok 2 Landbouw en voedsel	16:00 Ineke van Middendorp Natuurlijk voedsel: van God? van Moeder Aarde? – lezing (Atrium)							
	16:30 – 18:00 Keuze uit workshops en andere activiteiten:							
		Agendapunten o.l.v Geertje de Vries (Atrium)	Ineke van Middendorp – nagesprek over haar lezing Natuurlijk voedsel (Berlin)	Stineke Oenema (ICCO) – workshop Wie geeft ons dagelijks brood? (Vienna)	Alia Azzouzi (de groene moslims) – workshop Islam en duurzaamheid (Brussels)	Janny Eldering / Alie Brandwijk – t Praethuys (Madrid)	Berthe van Soest – workshop Liturgie van de jaargetijden (London)	Caroline Efferich en Cora Cox – buitenactiviteit Boeren voor natuur (verzamelen Lobby)
		18:00 Moment van beleving (Atrium)						
	18:30 – 19:30	Diner						
19:30 – 21:00	Markt der mogelijkheden (Lisbon en Atrium) Hedwig Babirye – workshop ter voorbereiding op het feest Oegandese dans (London)							
Vanaf 21:00	Feest met Oegandese dans o.l.v. Hedwig Babirye (Lobby)							

Zondag 25 maart								
Stiltecentrum in zaal Stockholm								
08:00 – 09:00	Ontbijt							
09:15 – 09:45	Liturgisch moment (Atrium)							
Blok 3 Spanning tussen economie en ecologie	10:00 Irmgard Busch De stad waar mensen willen leven. Over de spanning tussen ecologie en economie – lezing (Atrium)							
	10:45 – 12:15 Keuze uit workshops en andere activiteiten (koffie en thee meenemen naar activiteit):							
		Agendapunten o.l.v Geertje de Vries (Atrium)	Irmgard Busch – nagesprek over haar lezing Spanning ecologie en economie (Berlin)	Irene Karssiens en Caroline Doelman (Oikos) – workshop Overbruggen (Vienna)	Kine Sittig (jodendom) – workshop Op zoek naar Joodse ecologie (Brussels)	Janny Eldering / Alie Brandwijk – t Praethuys (Madrid)	Magda Visser – workshop De waarde van de aarde (London)	Caroline Efferich en Cora Cox – buitenactiviteit Boeren voor natuur (verzamelen Lobby)
		12:15 Moment van beleving (Atrium)						
	12:45 – 13:45	Lunch Markt der mogelijkheden (Lisbon en Atrium)						
Blok 4 De verdieping	13:45 – 15:15 Keuze uit workshops en andere activiteiten:							
		Agendapunten o.l.v Geertje de Vries (Atrium)	Vorbereiding van de slotviering (Berlin)	Annemarie Roosch en Anky Fokker (orde van weefsters) – workshop Hoe hanteer ik een symbool? (Vienna)	Mérea Koolstra -Lebailly (OVS Amsterdam) – workshop Een wandeling in woorden en beelden (Brussels)	Karel Blanksma – workshop Duurzaamheid en Armoede (Madrid)	Ely Verrijt – workshop Ecologische spiritualiteit (London)	Zonder begeleiding – buitenactiviteit Wandeling met teksten
		15:15 – 15:45 Koffie en thee Markt der mogelijkheden (Lisbon en Atrium)						
15:45 – 16:45	Viering / sluiting (Atrium)							

Algemene impressie

Verslag Joanne Seldenrath

Buiten cirkelen grote vogels. Binnen horen honderddertig vrouwen en een enkele man over de spanning tussen economie en ecologie. Binnen, dat is het Atrium van Hotel WestCord te Delft waar de zesde Oecumenische Vrouwensynode wordt gehouden.

Twee dagen, 24 en 25 maart 2012, zijn de aanwezigen letterlijk 'vrouwen tussen geloven, geld en groen' zoals het thema luidt. Want de locatie is bewust gekozen: het hotel staat op een industrieterrein waarachter een natuurgebied begint. In het Atrium hangt een groot doek met een boom. Dat wordt de ruimte waarin gevierd wordt (met terugkerend de tekst uit Psalm 1 – Als een boom zal zij zijn) en waar de lezingen zijn, steeds gevolgd door een workshopronde en een 'belevingsmoment'. In de workshops en excursies vertakt het thema zich, bijvoorbeeld in scheppingsverhalen, pachamama, wicca, islam en duurzaamheid, joodse ecologie, symbolen, duurzaamheid en armoede.

Leven in die ruimte tussen geloven, geld en groen is spannend. Milieufilosofe Agnes Grond zegt in haar openingslezing: 'Zo lang ik wegstijg, hoef ik niet na te denken. Afstand maakt de wereld overzichtelijk.' Maar mensen zoeken ook nabijheid. In feministische theologie en filosofie worden de alledaagse en lijfelijke ervaringen van vrouwen serieus genomen: 'Wat ons raakt, bepaalt niet alleen wat wij geloven, maar ook wat wij denken en doen.' We kunnen ons laten raken door de autonome wereld van de natuur omdat mensen niet alleen een lichaam hebben, maar evenals de andere wezens op aarde ook een lichaam zijn. Vanuit die lotsgemeenschap pleit ze ervoor dat we niet de belangen van ander leven opofferen aan die van ons.

Het tweede blok 'Landbouw en voedsel' begint met een lezing van Ineke van Middendorp, predikant in Noord-Holland. Zij vraagt hoe we met eten omgaan. Volgens schrijfster Lulu Wang eten Chinezen God op, maar ook bij het christelijke avondmaal eten we het lichaam van Christus. Juist daarom is het erg als zoveel goed eten afval wordt.

Bij het avondeten zeggen mijn tafelgenoten – alle drie met een moestuin – dat je ongeveer 200 m² grond nodig hebt om je eigen voedsel te verbouwen. En nee, wat je zelf hebt gezaaid en zien opkomen, gooi je niet weg.

Zondagmorgen na de viering leidt theologe Irmgard Busch het derde blok in: Spanning tussen economie en ecologie. Ze herinnert aan de betekenis van de twee woorden en onderscheidt met econome Irene van Staveren drie economische circuits: de markt, de herverdeling (door bijvoorbeeld de overheid) en de wederkerigheid (vrijwilligerswerk, opvoeding, mantelzorg). Er ontstaan problemen als het evenwicht daartussen verdwijnt. Vrouwen moeten economisch leren denken anders verliezen ze in alle circuits.

Het vierde en laatste blok 'De verdieping' bestaat uit alleen workshops. De slotviering gaat over de vruchten van de levensboom (Openbaringen 22: 1-2). De ontmoeting met zoveel vrouwen tijdens de synode voedt. Maar de synode versterkt ook het bewustzijn van de spanning. Er zijn zachte grenzen nodig. Zoals de biologes vertellen tijdens de excursie 'Natuur bij de boer': land wordt weer aantrekkelijk gemaakt voor plant en dier door verschillende niveaus tussen water en land.

De grote zwevende vogels buiten blijken ooievaars. Zij foerageren 'bij de boer' maar nestelen op een hoog kantoorgebouw!

Thema “Ecologische theologie / filosofie”

Openingslezing *Durf dichterbij* – Agnes Grond

Verslag op basis van het verslag van Joanne Seldenrath in Nieuwsbrief 90, juni 2012

De locatie van de vrouwensynode is bewust gekozen. Achter Hotel WestCord in Delft begint namelijk een natuurgebied. Met honderddertig vrouwen en een enkele man zijn we 24 en 25 maart 2012 letterlijk de ‘vrouwen tussen geloven, geld en groen’ van het thema.

Maar het is verwarrend geloven op de grens tussen geld en groen. Milieufilosofe Agnes Grond zegt in haar openingslezing *Durf dichterbij*: ‘Zolang ik wegstuur, moet ik niet na te denken. Afstand maakt de wereld overzichtelijk. Maar mensen zoeken ook nabijheid, om gelukkig te worden, om gelukkig te maken’.

Feministische theologie en filosofie nemen juist de alledaagse en lijfelijke ervaringen van vrouwen serieus. Want wat ons raakt, bepaalt niet alleen wat wij geloven, maar ook wat wij denken en doen. Feminisme definieert ze als een brede cultuurkritiek met het doel een einde te maken aan alle vormen van marginalisering, ook van de natuur. De ‘zorgethiek’, ontwikkeld door Carol Gilligan, Annelies van Heijst, Marian Verkerk en Karen Armstrong, wil Agnes uitbreiden naar lotsgemeenschap met de natuur. Mensen hebben een lichaam en evenals de andere wezens op aarde zijn ze een lichaam. Dat betekent gedeelde kwetsbaarheid en gedeelde afhankelijkheid. Kwetsbaarheid kan een moment van heelheid worden: ‘We moeten dan wel vragen en kijken zonder vooroordeel, zonder er meteen iets van te vinden, zonder er een etiket op te plakken of er woorden aan te geven. Gewoon en met aandacht kijken. Alles loslaten wat je weet en je verwonderen. Alleen dat kan je je openen voor iets dat groter is dan jezelf. Alleen in verwondering hou je op jezelf tot maatstaf van alles te maken. En pas dan is er iets te begrijpen van het eigene van de natuur – ook van mensen trouwens - en kan iets daarin je respect afdwingen en je werkelijk raken’.

Workshop *Schepping* – Trees van Montfoort

Verslag Marleen Stelling

Trees van Montfoort laat in de workshop *Schepping* het aanwezige publiek kennismaken met een ecologisch perspectief op de scheppingstheologie. Binnen de scheppings-theologie wordt gevraagd naar het verband tussen God en alles wat bestaat. Daaraan vooraf gaat een geloofservaring: al wat is, is verbonden met God – hoe kan dat? Trees noemt onder andere de ideeën van Sallie McFague die stelt dat het begrip naastenliefde moet worden uitgebreid van mensen naar alle natuur. De natuur is ook onze naaste, alles is met elkaar verbonden. Volgens theologe Elisabeth Johnson is de geest van God aanwezig in de gehele kosmos, God doordringt alles en kan zo worden gezien als de creatieve kracht in de wereld.

Na de inleiding van Trees van Montfoort is er tijd voor een creatieve verwerking. Aan de hand van bijbelteksten en christelijke geschriften, waaronder een tekst over Vrouwe Wijsheid, maken vrouwen collages in groepjes van drie of vier.

Workshop *Pachamama* – Hester Oosterbroek (Kerk in Actie)

Verslag Marianne Mak

Hester Oosterbroek neemt in *Pachamama* haar publiek mee naar Latijns-Amerika via een filmpje waarin de enorme diversiteit van dit continent mooi naar voren komt. Wie spreekt over Latijns-Amerika kan niet om de geschiedenis heen van kolonisatie door Spanjaarden

en Portugezen na de komst van Columbus in 1492. Een komst die voor veel inheemse volkeren het einde betekend heeft. De vele dictaturen van de tweede helft van de twintigste eeuw zijn een ander belangrijk punt in de geschiedenis en vormen de achtergrond waartegen de bevrijdingstheologie zich ontwikkeld heeft. Deze theologie ging gepaard met een methode van bijbellezen in drie stappen: kijken wat er speelt in de wijk of in het eigen leven, lezen in de bijbel om te horen wat God daarover zegt en tot slot kijken wat je zelf of met elkaar kunt doen. Deze laatste stap vergeten wij vaak, zegt Hester.

De bevrijdingstheologie ging in eerste instantie om de armen maar breidde zich uit naar andere groepen (vrouwen, zwarten, inheemsen, gay, landlozen). Hester Oosterbroek gaat in op de manier waarop inheemse volkeren naar de aarde kijken. Belangrijke begrippen in de inheemse religie in de Andes zijn: *Pachamama*, de moeder van tijd en ruimte; *Pachacamac*, de hoogste God, en *ayllu* voor gemeenschap. De boeren in de Andes vragen toestemming aan de aarde om haar te bewerken. Er is het bewustzijn dat alles van ons allemaal is. Zo leven en delen in gemeenschap kan ons inspireren.

Workshop *Werken met de vijf elementen* – Yoeke Nagel

Verslag Jannie Bontje

Yoeke Nagel geeft een workshop *Werken met de vijf elementen* over wicca, een godsdienst gebaseerd op de natuur, het wisselen van de seizoenen en de weerspiegeling van de kracht van de natuur in onszelf. Yoeke spreekt liever over hekserij. Ruimte scheppen voor mens en natuur om te groeien; zelfonderzoek, bewustzijnsverandering en maatschappelijke activiteit zijn de thema's. Binnen hekserij wordt de aarde gezien als Godin, de moeder van alles; we komen uit haar voort en keren naar haar terug. De cyclus van het leven vindt voortgang dankzij haar.

Op de grond is een altaar gemaakt. Met behulp van de symbolen op het altaar kunnen we naar binnen keren. De vier elementen aarde, lucht, vuur en water corresponderen met de windrichtingen noord, oost, zuid en west. Het vijfde element, het centrum, is dat wat bindt, de geest.

We gaan een ritueel uitvoeren en werken daar stapsgewijs naar toe. Onze cognitieve censuur wordt even uitgeschakeld. Lijf, hart en handen komen in beweging. Reiniging, gronding, het aanroepen van de windrichtingen, en een visualisatieoefening met de vier seizoenen in de hoofdrol. Beelden en woorden die opborrelen, resulteren in (letterlijke goudsbloem-)zaadjes die we om beurten in een bakje met aarde leggen, tussendoor zingend: De aarde, ze draagt mij waarheen ik ook ga; ze vangt mij op als ik struikel en val. Door ons kwetsbaar op te stellen, ons te laten verwonderen werd ontmoeting mogelijk, konden we vormgeven aan ons eigen scheppende vermogen.

Excursie *Bezoek aan de Heemtuin* – gidsen IVN Delft en omstreken

Verslag Katri Schrijvers-Vlek

Met ongeveer vijftien mensen wandelen we van het hotel, achter IKEA langs, naar de heemtuin. We ervaren hier de grens tussen stad (kantoren en auto's) en het rietland. De gidsen maken ons opmerkzaam op de vogels. De kleine tjiftjaf is hier gekomen na een lange reis. Deze insecteneter dankt zijn naam aan zijn 'zang'. Vlak na hem komt al snel de fitis.

De tuin bestaat uit het arboretum, een museum van bomen, en de heemtuin. Planten uit de omgeving zijn ondergebracht in een veld en een bosgebied. De tuin is sinds 1960 in ere hersteld. In de heemtuin staat de sleedoorn, een van de eerste bloeiers na de winter. Volgens het verhaal zijn de stekels gebruikt voor de doornenkroon van Christus. De boom klaagde bij God en als troost kreeg hij vroege, zachte, witte bloempjes aan zijn takken... We zien de thuja, een levensboom uit Noord-Amerika waar vroeger een medicijn van gemaakt werd. Ook is er de red cedar: als die omvalt, ontstaat er een

nieuw boompje. We zien de hulst, de Libanonceder uit de bijbel en de kniewortels van de moerascipres. We voelen en vergelijken de beleving van de stam en de vorm van de takken bij struiken en bomen. Een muurtje met kalkrijke specie is goed voor varens en daslook. Sleutelbloem en andere planten geven stof voor veel verhalen. Ons worden elfenbankjes gewezen. Oude liggende stammen met witrot en bruinrot worden omgekeerd: zo zien we hoeveel insecten zorgen voor het opruimen van het oude hout. De natuur ruimt zichzelf op en kent géén afval!

Met dank aan de drie gidsen voor hun bijzondere verhalen!

Thema “Landbouw en voedsel”

Lezing *Natuurlijk voedsel. Van God? Van Moeder Aarde?* – Ineke van Middendorp

Verslag op basis van het verslag van Joanne Seldenrath in Nieuwsbrief 90, juni 2012

De MKZ-crisis in 2001 was het startpunt voor haar denken. Ineke van Middendorp is zelf opgegroeid in een boerengezin en was bovendien in dat jaar predikant in een gebied waar veel dieren ‘geruimd’ moesten worden vanwege mond-en-klauwzeer.

Ineke van Middendorp opent het tweede blok van de Vrouwensynode. In haar lezing *Natuurlijk voedsel. Van God? Van Moeder Aarde?* stelt ze de vraag: Hoe gaan we met eten om? Ze citeert schrijfster Lulu Wang tijdens een bijeenkomst over Fair Food: Jullie Europeanen spreken heel verheven over God, maar wij Chinezen eten God op; God eten geeft gemeenschap en verbondenheid. Bij het christelijke avondmaal wordt echter God ook gegeten; we eten het lichaam van Christus. Juist daarom is het erg als zoveel goed eten afval wordt.

Men verwacht dat er in 2020 9 miljard mensen zijn, waarvan 1 miljard te veel eet en 1 miljard te weinig. Hoe voorkom je dat? In de technologische plannen voor voldoende eten voor iedereen spelen schaalvergroting, technologische vooruitgang, genetische technologie en wereldwijde handel een rol maar knelpunten zijn de productie en het milieubelastende transport van veevoer. De agrofoodbusiness zorgt voor meer voedsel maar tegelijk is de voedselketen in handen van enkelen.

Het alternatief is minder vleesproductie, een lager energieverbruik en afval verwerken of voorkomen. Bij sommige producten valt 50% af omdat ze te groot of te klein zijn voor de verkoop, overblijven in de supermarkt en weggegooid worden bij de consumenten thuis. Ineke van Middendorp wil terug naar de bron. Het voedsel *is* God, bronnen van leven, van samenleven en gerechtigheid aan de aarde. Wat overblijft, zal verzameld worden zoals bij de verhalen over broodvermenigvuldiging. Uiteindelijk gaat het erom wie we willen dienen: God of het geld?

Workshop *Wie geeft ons ons dagelijks brood* – Stineke Oenema (ICCO)

Verslag Stineke Oenema

De workshop startte met een DVD getiteld *Smakelijk eten*. De beelden toonden verschillende aspecten van de verbouw van *sugar snaps* in Kenia. Waterverbruik kwam uitgebreid aan de orde, niet alleen door de telers van *sugar snaps*, maar ook door veehouders en anderen. Het tekort aan water in deze regio is een groot probleem. Daarnaast werd ingegaan op de gezinsinkomsten van de telers van *sugar snaps*.

Na de film gingen de deelnemers in drie groepen uiteen. De eerste groep discussieerde over de voordelen voor zowel Nederlanders als Kenianen van het *sugar snaps* verbouwen in Kenia voor de Nederlandse markt. Een volgende groep sprak over de nadelen en de laatste groep over de actieperspectieven die wijzelf als individu en als groep hadden. De groepen rouleerden zodat iedereen over elk onderwerp kon nadenken.

Uit de discussie over *sugar snaps*:

- Voordelen voor Nederland
 - Meer omzet voor de winkelier omdat hij meer producten aanbiedt.
 - Luxe en betaalbare groente.
 - Geen waterverbruik en geen bestrijdingsmiddelen voor Nederland.
- Voordelen voor Kenia
 - Extra inkomsten voor de boer; kinderen kunnen naar school.
 - Overdracht van kennis.
 - Goed voor de deviezen van het land.
- Nadelen
 - Nieuwe vorm van slavernij.
 - Te weinig water voor de plaatselijke bevolking. Water halen betekent extra werk voor vrouwen. Er breken conflicten uit met mensen en dieren als slachtoffers.
 - Extra aanslag op het milieu vanwege vervoer van de boontjes.
 - De boontjes 'nemen de goede grond in'. Andere boeren en veehouders moeten steeds verder weg.
 - Eigen voedselvoorziening wordt waarschijnlijk eenzijdig.
 - Verlies van andere vormen van werk en van eigen initiatief.
 - In Nederland verdwijnt het gevoel voor de seizoenen.
- Actiepunten
 - Bewustwording: probeer de juiste informatie te achterhalen en die te verspreiden.
 - Maak gebruik van 'eerlijke banken' ASN en Triodos.
 - Betaal een eerlijke prijs, koop eerlijke producten, koop producten van het seizoen en uit de eigen streek.
 - Blog mee met Anke Vervoord (weblog Vrouwenvertegenwoordiger op www.nederlandsevrouwenraad.nl).

Workshop *Islam en duurzaamheid* – Alia Azzouzi (Stichting Groene Moslims)

Verslag Truus de Haan

Alia Azzouzi, met ondersteuning van Assia Moutahhir-Teekens (stichting Groene Moslims) noemt in *Islam en duurzaamheid* vijf concepten in de islam die van belang zijn voor duurzaam omgaan met de aarde:

- Eenheid: de schepping vormt een eenheid die de eenheid van de Schepper weerspiegelt. De (on)duurzame handelwijze van één persoon heeft invloed op anderen.
- Tekenen: de Koran is een manier om God te leren kennen. Alle levende wezens en de aarde zijn tekenen van God en middel om God te leren kennen; hen vernietigen komt neer op het vernietigen van de tekenen van God.
- Bezieling: de hele schepping is bezield, leeft en prijst God. Een boom of de hemel kan voelen, blij zijn of huilen. Dat bepaalt onze relatie met de schepping en voorkomt dat we ermee omgaan als een gebruiksvoorwerp.
- Zorgverantwoordelijkheid: vergelijkbaar met rentmeesterschap.
- Rechtvaardigheid: dieren en planten behoren tot de grote familie die door God geschapen is en hebben evenals mensen hun waardigheid en rechten.

Ze geven uitleg over het *halal* omgaan met voedsel. Het *halal* slachten van vee gaat niet alleen om de daad van het doden van het dier; het is onderdeel van een samenhangend geheel aan regels. Motieven erachter zijn respectvolle omgang met het dier en gezondheid voor de mens. De Profeet geeft hiervan concrete voorbeelden: geen vogels uit hun nest halen, geen mieren onnodig vertrappen. 'Verdoofd slachten' van dieren in Nederland is een eufemisme voor industriële slacht, in dienst van de bio-industrie.

In groepjes worden acties bedacht om goed om te gaan met water, bomen of dieren, en deze te verbinden met de islamitische concepten. Deze inspirerende workshop eindigt met een levendige discussie.

Workshop Liturgie van de jaargetijden – Berthe van Soest

Verslag Hannie Pijper & Bontsje Vogel

De *Liturgie van de jaargetijden* is in beginsel bestemd voor mensen die niet of bijna niet meer naar de kerk gaan, vertelt workshopleidster Berthe van Soest aan de ruim twintig vrouwen in de groep. Mensen ontdekken en ervaren hun eigen leven in de gang van de seizoenen: groeien, bloeien, vrucht dragen, afsterven, vergaan en weer opnieuw ontspruiten.

Lange tijd was er weinig ruimte voor menselijke ervaringen in de liturgie. In de liturgie van de seizoenen krijgen de ervaringen van het gewone alledaagse leven die ruimte wel, ook als ruimte om je in je dagelijkse bestaan gedragen te weten als deel van Gods schepping (Kune Biezeveld, *Als scherven spreken*).

De liturgie van de seizoenen is geïnspireerd op de cyclus van de acht Keltische jaarfeesten. Het is niet te doen om in één uur acht feesten te vieren, maar toch hebben wij even 'geproefd' van de liturgie.

Zonnewende (21 juni): voorbereiding op de donkere helft van het jaar. We lopen in een spiraal van touw aan de hand van Johannes de Doper het donker in, de weg van buiten naar binnen, met de vraag: wat verhindert en wat helpt mij om meer mijzelf te worden?

Beltane (1 mei) is het feest van vruchtbaarheid waarin het lichaam centraal staat. Vanwege tijdgebrek beperken wij ons tot het maken van 'gebeden van klei'. Ook krijgen wij een heerlijk ruikende olie om onze handen en andere lichaamsdelen mee te zalven.

Ostara (21 maart): begin van de lente, viering naar het licht toe. Terwijl we over de drempel stappen (de tijd van de workshop is voorbij), mogen we een antwoord geven op de vraag: waar kijk ik naar uit in de lente?

Het was inspirerend, deze workshop. Jammer dat het zo kort was! Veel dank aan Berthe!

Excursie Natuur bij de boer – Cora Cox en Caroline Elfferich

Verslag Louwra van de Velde

Op zaterdagmiddag gaan we met 13 mensen op weg voor de excursie *Natuur bij de boer*, samen met Caroline Elfferich en Cora Cox. We verzamelen in de hal van het hotel. Buiten slaan we een paadje in tussen het hotel en IKEA. Tijdens het wandelen, krijgen we al interessante dingen te horen over klein hoefblad, groot hoefblad en het verschil tussen pitrus en bies.

Ik was nieuwsgierig hoe we bij de familie Duijndam zouden komen want ik zag in geen velden en wegen weilanden of boerderijen. Ik was ook lichtelijk verbaasd over wat er achter IKEA lag. De weidsheid en een stilte, dat hield je niet voor mogelijk. IKEA fungeerde als een geluidswand tegen de A13. We stonden versteld van het stukje natuur zo dichtbij. Kieviten en grutto's vlogen in de lucht en baltsten er op los.

Onderweg vertellen Cora en Caroline dat de familie geld verdient met natuurvriendelijk beheer van hun grasland en slootkanten. Ze hebben minder opbrengsten uit de boerderij maar krijgen hiervoor een vergoeding. Doordat ze geen kunstmest aanbrengen op hun gras en de waterstand hoog is in de sloten, bevat hun weiland meer kruiden. Dit zorgt voor meer insecten en dat komt ten goede aan de weidevogels.

Al met al een leerzame wandeling met prachtige vogels om ons heen. Er is toekomst voor kleinschalige landbouw en daardoor ook voor de weidevogels.

't Praethuys – Janny Eldering

Verslag Alie Brandwijk

't *Praethuys* was geen workshop maar een nieuwe formule op de vrouwensynode. Janny Eldering bedacht deze formule en begeleidde de eerste versie. We begonnen wat lacherig omdat de meeste deelnemers een associatie hadden met de Fabeltjeskrant. Meneer

de Uil, juffrouw Ooievaar en Bor de Wolf zijn nog niet vergeten. In ons Praethuys ging het echter niet om discussie met elkaar maar om verdieping van eigen standpunten doordat de ander je bevraagt.

Daarbij werd aangesloten bij het thema van de voorafgaande lezing. Gekozen was voor de carrouselmethode: een binnen- en een buitenkring waarbij de stoelen tegenover elkaar staan. Eén kring krijgt een vraag of stelling en probeert daar een persoonlijke reactie op te geven, de vrouwen in de kring daartegenover mogen open vragen stellen. Na vijf minuten schuift één kring een stoel op en de andere kring krijgt dezelfde vraag. We deden dit twee keer met dezelfde stelling zodat je ook in de eigen gedachtevorming mee kon nemen wat je van de ander hoorde. Als afsluiting van het gesprek over een stelling kon ieder die dat wilde, een uitspraak opschrijven die haar had getroffen.

Steeds opnieuw je antwoord op de stelling formuleren en door een ander daarover bevraagd worden, levert nieuwe gezichtspunten op. Het voorkomt dat je vastzit in één gedachtegang. Heel bruikbaar om tot verdieping van standpunten te komen, vonden de deelnemers.

Thema “Spanning tussen ecologie en economie”

Lezing *De stad waar mensen willen leven* – Irmgard Busch

Verslag op basis van het verslag van Joanne Seldenrath in Nieuwsbrief 90, juni 2012

In haar lezing ‘De stad waar mensen willen leven’ signaleert theologe Irmgard Busch de grote veranderingen die ons overkomen en die we willen beïnvloeden: rooibouw op de aarde, geld dat geen ruilmiddel meer is, de ‘toppen’ in de organisatievormen, de alternatieven van fair trade, groene stroom, biologische producten en de fiets naast de ‘gewone’ handel, energie, producten en de auto.

Vallen de problemen in de zorg en het onderwijs ook onder de spanning tussen ecologie en economie? In economie en ecologie zit het Griekse woord oikos (huis). Eco-nomie betekent huishoudkunde. Econome Irene van Staveren geeft als definitie: de interactie tussen mensen, hun natuurlijke en sociale omgeving, om op een duurzame wijze in ieders overleven te voorzien. Eco-logie is kennis van het huishouden en gaat over hoe verschillende factoren het leven en overleven van planten, dieren en mensen beïnvloeden.

In de economie worden drie circuits onderscheiden: de markt met vraag en aanbod, de herverdeling (door bijvoorbeeld de overheid) en de wederkerigheid. Onder de laatste vallen vrijwilligerswerk, opvoeding, mantelzorg, hobby’s, goede werken en relaties: economisch zinvolle activiteiten maar zonder prijskaartje. Er ontstaan problemen als het evenwicht tussen de circuits verdwijnt, zoals tijdens de industrialisatie. In de afgelopen decennia vond opnieuw een verschuiving plaats door de groei van de markt en de wederkerigheid. Wat niet naar de markt kon gaan (sommige banen in de gezondheidszorg), werd vrijwilligerswerk.

Volgens Irene van Staveren is marktdenken niet economisch maar een mythe. Om die te ontmythologiseren moeten we naar belangen kijken. Al in 1996 zei theologe Ina Praetorius dat vrouwen het geïnternaliseerde denkverbod over economie moeten afwerpen. Als vrouwen niet meedenken, verliezen ze op alle drie gebieden: de markt, de overheid en de wederkerigheid.

Workshop Overbruggen – Irene Karssiens (Oikos)

Verslag Marjolein Tiemens-Hulscher

De overgang naar een duurzamere samenleving gaat nog niet snel. Irene Karssiens vertelt in *Overbruggen* dat Oikos dit proces wil versnellen door samenwerking met kinderen, jongeren, migranten, kerkelijke en andere groepen in de samenleving.

Waarom gaat die overgang zo langzaam? Oorzaken zijn: onduidelijkheid over begrippen, versnippering van initiatieven en gebrek aan verbeelding – hoe kan een duurzame toekomst eruitzien? We zoomen in op de versnippering. Er gebeurt al veel maar er is weinig verbinding tussen diverse initiatieven. Daardoor is veel onzichtbaar en groeit het langzaam.

Om kleine initiatieven naar een hoger plan te tillen is er verbinding nodig, bezieling, verlokking en werving. Dan worden sommige initiatieven maatschappelijke organisaties, maar stuiten ook tegen grenzen van overheid en bedrijfsleven. De gedachte dat duurzaamheid en economie elkaar bijten, zit zo diep dat hier haast niet doorheen te breken is. Ondernemers maar ook politici zijn gericht op de korte termijn en eigen belang.

Malcolm Gladwell onderscheidt in *The Tipping Point* bij transitieprocessen *early adopters* (iets begint met een aantal mensen, het komt van binnenuit), vervolgens de *early majority* (gedreven mensen, zij geloven erin) en ten slotte de *late majority*. Zij zijn volgers (eerst zien dan geloven) maar haken ook makkelijk af. De *laggards* werken het proces tegen, vaak met succes door de luidste stem en de sterkste lobby.

In vergelijking met twintig jaar geleden is al heel wat verbeterd, voornamelijk door technologische vooruitgang. Dit is bewerkstelligd door mensen met visie waarbij initiatieven van onderaf een belangrijke rol spelen. Uitdaging is dat die initiatieven zich verbinden en versterken.

Literatuur: Christiaan Hogenhuis, *De ceder en de saxofoon. Improviseren op een volwassen economie en een duurzame welvaart*, Damon/Oikos/Kerk & Wereld 2012.

Workshop Op zoek naar joodse ecologie – Kine Sittig

Verslag Agnes Grond

Ecologie – hoe ga je om met de natuur, hoe verantwoordelijk ben je en wat doe je er aan? – speelt een rol in het jodendom, legt rabbijn Kine Sittig uit aan de twintig workshopdeelnemers. Er is de feestdag van de bomen waarop je geen planten doodt en alleen vruchten en zaden mag eten. En er is de eco-kasjroet (ecologische spijswetten) waarin rekening wordt gehouden met de gebruikte grondstoffen, de situatie van de arbeiders, het leven van de dieren en het gebruik van gifstoffen.

We kijken naar de bronnen: teksten uit de Torah, de Misjna en de Talmoed over de zorg voor de natuur en de taak van de mens. We doen dat op joodse wijze. Dat betekent dat wij inzicht proberen te krijgen in de tekst enkel door vragen te stellen aan elkaar. Dat doen we twee aan twee waarna we bij elkaar komen om onze ervaringen en ontdekkingen te delen.

Maar hoe kom je verder als je alleen vragen stelt? Kine Sittig legt uit dat je erdoor dieper in de tekst dringt en de tekst ook in jou doordringt. De vragen in de joodse studie gaan niet zozeer over Gods bedoeling maar vooral over onze taak. En alles leidt tot de gedachte dat je wat kunt doen, hoe weinig ook, stelt Kine Sittig: 'Je bent niet verplicht de taak af te maken en je bent niet vrij je van je taak af te keren.'

Meer lezen: Rabbi Dov Peretz Elkins, *Simple actions for Jews to help green the planet*

Workshop *De waarde van de aarde* – Magda Visser

Verslag Lya Moor-Fondse

De schilderworkshop van Magda Visser was kort en gecompriemd, maar zeker diepgaand: welke afbeelding geeft voor mij de relatie met de aarde weer? In de kring vertelt ieder iets over zichzelf en het gekozen onderwerp. Er is allerlei materiaal om te verven en te krijten en we kunnen aan de slag met het beeld, een tekst of een eigen interpretatie. Stil, in onze eigen wereld gaan we aan het werk.

Ter afsluiting kijken we opnieuw naar ons werk, liefst van een afstand. Vallen er andere dingen op? Waar nodigt je werk je nu voor uit? ... gronden, vieren, vertrouwen, durven, laten gaan, kracht, niet bang zijn, willen leven, stevig staan, bij jezelf blijven, energie behouden, genieten...

Het werk gaat mee als herinnering.

Excursie *Natuur bij de boer* – Cora Cox en Caroline Elfferich

Verslag Edith van der Meulen

's Morgens vroeg, bij zonsopkomst, is het zwaarbewolkt. Maar gelukkig klaart het op en zien we de zon. Met acht vrouwen wandelen we door weilanden en langs slikgebied. Onderweg geven Cora en Caroline ons deskundige uitleg over flora en fauna. Zo bewonderen we iets, wat eruit ziet als een vergeten rioolbuis, maar bedoeld is als slaapplek voor vleermuizen. We krijgen het verschil tussen zeegroene rus en pitrus voorgeschoteld, evenals tussen klein hoefblad en paardenbloem. Ook staan we stil bij verschillende soorten knotbomen.

We zien en horen veel grutto's, maar ook een buizerd en eenden. Dit slikgebied van Hoeve Biesland is nog het enige broedgebied voor grutto's in de omgeving. De gidsen hebben ook voor ons verrekijkers meegenomen, zodat we alles goed kunnen aanschouwen. Verder beantwoorden ze onze vragen en geven ze informatie over het biologisch boerenbedrijf en natuurbeheer.

Tijdens het wandelen bespreken we de drie pijlers van de economie uit de lezing van Irmgard Busch: de *markt* voor de biologische boer die aan natuurbeheer doet; de *herverdeling door regelgeving* van de Nederlandse en Europese overheid (bijvoorbeeld Natura 2000); en de *wederkerigheid* van het vrijwilligerswerk: de ondersteuningsgroep van de Biesland Hoeve. Zo sloot de wandeling naadloos aan op de inleiding.

Verdiepingsworkshops

Workshop *Werken met symbool & ritueel* – Annemarie Roosch en Anky Fokker

Verslag Annemarie Roosch

Ongeveer vijftien vrouwen verzamelen zich in de ruimte Vienna voor *Werken met symbool & ritueel*. Anky stelt ons beiden voor en geeft een korte inleiding op het gebruiken van rituelen en symbolen. Er wordt gevraagd naar 'meer' over de Orde van Weefsters. De werktijd is kort en we volstaan met het uitdelen van flyers. Bovendien: de beste kennismaking is een proeve van de werkwijze, het hoe & wat van symbool & ritueel. Na een klein ritueeltje met water in de hoofdrol zijn drie groepjes al snel diep met elkaar in gesprek over hoe je de eigen relatie met de aarde beleeft en vormgeeft. Met aanwijzingen op papier en tentoongestelde voorwerpen (een wandelschoen, een korenaar en een volgesponnen spinspoel) ontwerpen ze ritueeltjes over de eeuwige kringloop van zaad, bloem en vrucht, over voorbereiding op de dag die komt en over duurzaamheid en verbondenheid. We sluiten de bijeenkomst af met een kring van geven en ontvangen.

Handreiking voor het creëren van een ritueel.
Thema: mijn relatie met de Aarde

Stap 1: Kies een doel

Doel van een ritueel kan bijvoorbeeld zijn:

- Aandacht en respect uitdrukken
- Kracht, bescherming vragen of geven
- Verbondenheid, relatie, deelhebben aan bevestigen
- Blijdschap, vreugde vieren
- Een bepaald aspect naar voren halen, inzicht brengen.

Denk met elkaar aan de Aarde. Welk doel wilt u met dit ritueeltje vormgeven? Wat is de boodschap, de intentie ervan? (Tijd: maximaal 10 minuten.)

Stap 2: Keuze van symbool

Is er een voorwerp te bedenken dat als symbool kan dienen om de intentie van stap 1 weer te geven? (Eventueel kan er ook gekozen worden om te beginnen met een handeling, spreuk of woord). Waarom past dit goed? (Tijd: maximaal 15 minuten.)

Stap 3: Bedenk de grote lijn

Een ritueel bevat bijna altijd twee van de elementen: Symbool – handeling – tekst.

Denk ook aan de volgorde:

Begin (= opening, klaarzetten, inleiden)

Kern (= essentie, boodschap)

Einde (= afsluiting)

Bij voorkeur is een ritueeltje in de context van deze workshop niet korter dan een halve minuut en niet langer dan 5 minuten.

Stap 4: Vul de grote lijn in

Preciseer het ritueeltje:

- Wie voert het uit?
- Waar wordt het uitgevoerd, wanneer, etc. (Tijd en plaats hoeven niet concreet te zijn.)

Stap 5: Uitproberen

Probeer het ritueeltje uit, werkt het? (Besluit of het geschikt is om aan het eind te presenteren.)

Workshop Amsterdam Zuidoost anders – Méréa Lebailly (OVS Amsterdam)

Verslag Haydy Nelson

In de workshop *Een wandeling in woord en beeld* gaat het over Amsterdam Zuidoost anders. Een wijk bedoeld voor de gegoede middenklasse veranderde in veertig jaar in een gebied van mensen uit andere werelddelen met eigen opvattingen in de hoop op een betere toekomst. Met name de media schetsen een zeer negatief beeld van de Bijlmer. Een ander beeld krijgt nauwelijks aandacht: de rijkdom aan natuur en cultuur. De associaties van de deelnemers blijken positiever dan het beeld van de pers.

Speciaal voor de vrouwensynode heeft Ans Odnot een fotoreportage gemaakt. Méréa Lebailly geeft uitleg. We zien niet veel hoogbouw vanwege vervanging door laagbouw.

De aanwezigheid van vele nationale en multinationale bedrijven, meestal gevestigd in het businessgedeelte, aan de andere kant van de spoorlijn doen vermoeden dat er veel *geld* omgaat in dit stadsdeel. In deze kantoren en gebouwen komen dagelijks duizenden mensen van elders werken vanwege hightech werkaanbod, terwijl de mensen in de gewone wijken geen enkele kans maken op een behoorlijke en goed betaalde baan.

Het grote aantal kerken, meestal onder de flats in de garages, zegt iets over wat als kenmerk van migranten wordt gezien, namelijk geestelijk leven als overlevingsstrategie. Hier gaat het letterlijk om leven tussen *geloven*, waarbij wij de aanwezigheid constateren van veel vrouwen en kinderen in de diensten. Vanuit de kerk wordt de weg naar maatschappelijk functioneren voorbereid, beginnend van onderen af.

Er zijn mooie beelden van het vele *groen*, bomen, bloemen, kunstobjecten, schooltuinen die iets laten zien van het nieuwe wat zich in deze wijk aan het ontwikkelen is.

Wonen in Amsterdam Zuidoost is wonen tussen geloven, geld en groen. Blijkens de woorden en beelden is sprake van verandering en samenwerking waarin vooral vrouwen in de kerk en daarbuiten een rol spelen als dragers en doorgeefsters van traditie, waarden en normen als cultuurgegeven.

Workshop Armoede en duurzaamheid – Karel Blanksma

Verslag Geertje Bouwes

Karel Blanksma vestigt onze blik op de verhouding tussen duurzaamheid en armoede in Nederland. Duurzaamheid is zo handelen dat de natuurlijke hulpbronnen of grondstoffen niet worden uitgeput. Ontwikkelingen zijn duurzaam als ze op technologisch, economisch, politiek en sociaal vlak bijdragen aan een gezonde aarde met welvarende bewoners en goed functionerende ecosystemen. Voor armoede geeft Karel een nieuwe definitie. Er wordt armoede geleden als mensen zich door gebrek aan voldoende middelen met schaamte in het publiek bewegen. Bijna 8% van Nederlandse huishoudens heeft een inkomen beneden de lage inkomensgrens en verwacht wordt dat dit aantal zal stijgen. Ook boven deze grens wordt armoede geleden en er komen meer werkende armen. Soms is deze armoede erg duurzaam in de zin van blijvend. Vaak wordt op eigen verantwoordelijkheid gewezen, maar mensen in een kwetsbare situatie hebben een extra steuntje nodig. Voorbeelden van duurzame ontwikkelingen tegen armoede zijn 'Dress for success', een winkel waar je kleding kunt krijgen voor een sollicitatiegesprek, en voedselbanken zoals in Osdorp.

Als afsluiting krijgen we iets uit de kringloopwinkel. Door een verhaal te bedenken over de man of vrouw die het heeft gebracht, wordt het een aanknopingspunt voor een gesprek, gereedschap om te helpen op een creatieve en duurzame manier.

Workshop Ecologische spiritualiteit – Elly Verrijt

Verslag Aukje Vonk

Elly Verrijt, een religieuze die twaalf jaar in Indonesië heeft gewerkt, vertelde over ecologische spiritualiteit. De bewustwording van onze verbondenheid met en liefde voor de aarde is enorm toegenomen. Zij deed hierover ervaringen op in de Filippijnen, China en Pakistan. De donkere nacht van de aarde, de *dying planet*, deze dreiging van de aarde, heeft de laatste jaren geleid tot meer ecologische spiritualiteit en bewustwording. *Silent Spring* (1962) van Rachel Carson heeft veel teweeggebracht.

Elly heeft leercentra opgericht waar vrouwen trainingen krijgen (interreligieus). Men noemt hen 'aarde-werksters' en zij probeert vrouwen hun kracht te laten ervaren als zij worden aangeraakt door de zorg voor Moeder Aarde, ook wel Gaya of Pucha genoemd. Bij veel volkeren leeft dat besef van Moeder Aarde. Vrouwen komen door deze ecologische spiritualiteit in beweging. Elly liet ons daarvan beelden zien.

De bouwstenen voor dit denken en doen kreeg ze vijftien jaar lang aangereikt door vele anderen. Een inspiratiebron is de kosmische wijsheid van de non Hildegard van Bingen (1098-1179). Hildegard publiceerde over ecologie en mystiek. Moeder Aarde roept, schreit hete tranen. Dat kan je raken zodat er een nieuwe ecologische verbondenheid ontstaat die door de Geest wordt geleid.

Dan volgt een meditatie: aandachtig noemt Elly de overwegingen. Waar halen we de 'richting' vandaan voor onze spirituele opdracht? Voor de opdracht om de Aarde te bewaren is een nieuw wereldbeeld nodig en misschien ook een nieuw godsbeeld, zoals in *Nieuwe theologie in een bedreigde wereld* van Sallie McFague. Een nieuw besef van verbondenheid waaraan ten grondslag ligt Gods voortdurende Schepping.

Agendapunten

Agendapunten konden vooraf en tijdens de synode ingediend worden met gebruik van onderstaande formulering, die op de vijfde synode had bewezen effectief te zijn om ze zo helder en gestructureerd mogelijk te omschrijven. Dit maakt het mogelijk tijdens de bespreking snel tot de kern van de zaak door te dringen.

- S Specifiek Wat wil je precies. Voor wie of wat zou dat in welke mate moeten gelden?
- Y Yell of motto Kun je je onderwerp kernachtig in één zin verwoorden?
- N Namens Namens wie of wat spreek je? (geloof, traditie, groepering...)
- O Oproep Wie moet je mee zien te krijgen? Kun je die ook meekrijgen? Welke materiële middelen zijn nodig? Zijn die voorhanden? Zijn die te bemachtigen?
- D Data Wat is je geplande tijdsplan en voor welke datum wil je je doel gerealiseerd hebben?
- E En verder Ruimte voor aanvullende opmerkingen.

Verslag Geertje de Vries

Het vooraf indienen van de agendapunten kwam traag op gang, maar gedurende de synode vond een levendige discussie plaats waarbij ter plekke punten werden ingebracht. Elke keer schoven nieuwe vrouwen aan. Gemiddeld zaten we met acht à tien vrouwen om de agendatafel. Er was voelbaar geconcentreerde aandacht voor wat vrouwen aan het hart gaat. Het persoonlijke werd naar goed feministisch gebruik politiek en de politiek kwam dicht op de huid.

God in meervoud – ingediend door Annego Hogebrink en Riet Bons-Storm

We dachten na over de relatie tussen godsdiensten: de verbinding van dialoog op het niveau van de ideeën en van het leven. In grote interreligieuze groepen gaat het vooral over de dialoog van ideeën. Dit initiatief zoekt naar verbinding met dialoog van het leven. Verschillende vrouwen boden expertise en praktische hulp.

Relatie OVS met kerken – ingediend door bestuur OVS

We spreken intensief over de ambivalente verhouding tot de kerken, die velen van ons persoonlijk voelen en die ook ons netwerk kenmerkt. Investeren we nog in de kerk? Willen we een bondgenootschap, willen we ze veranderen? Het vrouwen netwerk in de RKK, ontstaan in de jaren '70 en '80, heeft weinig verwachtingen. Vrouwen in de PKN functioneren graag ook als feministisch theoloog. Onze inbreng: uitgebreid netwerk deskundigen, erfenis van de sectie VKS en opnieuw agenderen van genderperspectief. Het bestuur kan zich opstellen als intermediair, een speler in het netwerk.

Armoede is een schande – ingediend door Norga Simons en Madeline Andringa

Helaas waren de indiensters van dit agendapunt niet aanwezig op de synode. De omschrijving van het agendapunt zal geplaatst worden in een van de volgende nummers van de Nieuwsbrief van de OVS.

Predikantes in de PKN – ingediend door Ineke van Middendorp

Vrouwelijke predikanten hebben vaak een lastige positie binnen de PKN. Hoe kunnen we krachten en deskundigheid bundelen? Aandachtspunten: zelfzorg als dimensie van leiderschap, goede vertegenwoordiging van vrouwen in beleidsorganen; (na)scholing voor predikanten en visitatoren om alert te zijn op gendermechanismen. Het bestuur kaart dit aan binnen de PKN-synode en onderzoekt of OVS en IWFT een rol kunnen spelen bij de oprichting van een meld- / steunpunt voor predikantes.

Eigen kracht – ingediend door de “Boekgroep”

Zes vrouwen van wie er nu nog drie over zijn, onderzochten wat er was gedaan met de aanbevelingen van vorige synodes. Bets Evers, Anne-Claire Mulder en Jeanette Deenik-Moolhuizen bieden hun verrassende rapport aan het bestuur aan: elke synode leverde iets anders op, maar na de eerste synode deed men niet meer zo stevig aanbevelingen aan de kerken; iets meer daarentegen aan de kerkelijke vrouwenbeweging. Voorstel: plaats het rapport op de website met opdracht aan de adviesraad om dit in november te bespreken en het bestuur te adviseren. Met dank aan de indiensters.

FemArtMuseum – ingediend door Freda Dröes

Vijf jaar geleden verbond de OVS zich aan het FemArtMuseum maar omdat er veel veranderd is, vraagt Freda een hernieuwd commitment. Het FemArtMuseum wil grensverleggende kunst van vrouwen tonen, heeft inmiddels een website, bestuur, internationale contacten met andere ‘vrouwenmusea’ en bereidt tentoonstellingen voor waaronder ‘Matria’: moederbeelden in moderne en venuskunst (v.a. maart 2013 in Arnhem m.m.v. Bijbels Museum en Hermitage Amsterdam). FemArtMuseum is en blijft onderdeel van het OVSnetwerk.

Landbouw en voedsel – ingediend door Ineke van Middendorp en Riky Schut

Wil de OVS een verklaring ondersteunen over landbouw en voedsel? We verdiepen ons in de uitdagende vraag hoe we onze droom en passie voor een rechtvaardiger wereld kunnen omzetten in concrete stappen. Kleine stappen werken vaak beter dan veelomvattende abstracte uitspraken. Het bestuur werkt mee aan verspreiding van een publicatie voor de veertigdagentijd vanuit het perspectief van boerinnen en lokale producenten.

Duurzaamheid en geloof – ingediend door Marjolein Tiemens

Hoe kun je in de praktijk bewust bezig zijn met duurzaamheid en geloof? Is er behoefte aan training hierin voor pastores? De aanwezigen wezen op de reeds ontwikkelde feministisch-theologische gedachtevorming. Ook kan het uitgebreide kerkelijk vormings- en toerustingswerk benut worden.

Leef mee met vrouwen in het AZC – ingediend door Oec. Vrouwen netwerk N-Holland

Judith van den Burg, Laura en Annego Hogebrink vertellen hoe anonimisering en isolement de kwaliteit van leven van vrouwen en meisjes in asielzoekerscentra ernstig bedreigen. Ze willen graag een vervolg geven aan hun ontmoetingen binnen AZC Alkmaar. Aan tafel werden aandachtspunten uitgewisseld met Griekse Land (Inlia). De OVS kan op een volgende synodedag de situatie van vrouwen in AZC's thematiseren.

Liturgische momenten

Enkele momentopnamen van Joanne Seldenrath

Onder de boom. In het Atrium van het hotel hangt een groot doek waarop een boom is getekend. Daaronder verzameld lezen we: Als een boom zal zij zijn, geplant aan waterstromen, die op haar tijd vrucht draagt en haar loof verwelkt niet. Alles wat zij aanpakt, lukt (Ps 1). Na de lezing wordt er een stralend blauwe doek gelegd: het water, en we zingen: Als water dat doorzichtig vloeit en vol geheimen is van levenskracht en groei, is God een bron van overvloed...

Terug *onder de boom* leest Janneke Nijboer die in de belevingsmomenten voorgaat, een geleide meditatie bij Spreuken 3: ... Ze zeggen dat ze geeft, de wijsheid. Dat ze gul geeft met beide handen, deze vrouw met open gevende handen. Niet grijpt ze, niet pakt ze, niet ontvangt ze, maar ze deelt uit, met haar beide handen. En jouw handen? Bekijk ze eens goed Hoe zien ze eruit, je handen? (...)

Ik volg de stam en met mijn hoofd ertegenaan zie ik onder me de ruige wortels in de bodem verdwijnen. Ze heeft het gevonden, ze weet wat haar leven geeft, de dauw op haar bladeren, de wateren in de diepten; het drenkt haar: Levend water...

Onder de boom wordt Marcus 4 gelezen, over het mosterdzaad, met een gedicht van J.C. Schagen uit *Ik ga maar naar hen*: Ik zal een boom zijn / En ik zal de vogel zijn / Die in me nestelt...

Onder de boom is er de slotviering met een lezing uit Openbaringen 22: 1-2. De levensboom geeft twaalf vruchten, voor elke maand een. Op tafel liggen twaalf schalen met vruchten. De deelnemers worden uitgenodigd om een stukje fruit dat bij hun geboortemaand hoort, te nemen en te eten. En de synode eindigt met een lied: Laat jouw weg oprijzen om te groeten.

Evaluatie

Inleiding

De synode is volgens plan en succesvol verlopen. Enkele medewerksters moesten op het laatste moment afzeggen wegens ziekte. Hiervoor werden goede alternatieven geregeld. Het aantal deelnemers was goed geschat. De locatie beviel prima. Voor de vergadertafel leek vooraf weinig animo, maar tijdens de synode werden er nog agendapunten ingediend en werd er intensief overleg gevoerd. Het synodethema was kwalitatief goed en divers uitgewerkt in lezingen en workshops. Een veel gehoorde opmerking was dat het moeilijk was uit zoveel interessante workshops een keus te maken. De liturgische momenten werden door het gros van de aanwezigen gewaardeerd, hoewel de werkgroep zich er tevoren een andere voorstelling van had gemaakt. De synode is financieel naar wens afgesloten.

Deelnemers

Met 119 betalende deelnemers was de opkomst voor de synode naar verwachting. De organisatie meegerekend kwam het aantal uit op 129. Uit een tijdens de synode gehouden schriftelijke enquête bleek dat ongeveer een derde van de deelnemers katholiek was en twee derde protestant. Een deel hiervan beschouwt zich als post-christelijk. Het blijven betrekken van katholieke vrouwen bij de OVS is een voortdurend aandachtspunt van het bestuur. Het blijkt moeilijk om (post-)katholieke vrouwen te mobiliseren, waarschijnlijk omdat haar teleurstelling in de kerk en de mogelijkheden die te beïnvloeden zo groot is. Er waren enkele deelnemers en workshopleiders van andere religies dan de christelijke.

Een derde deel van de aanwezigen was niet eerder betrokken bij een activiteit van de vrouwensynode. Redenen om te komen voor deze groep waren (1) het thema van de synode, (2) contact houden met de vrouw- en geloofsbeweging nu veel plaatselijke groepen stoppen, (3) groeiende interesse voor de feministische invalshoek van 'gewone' kerkgangsters, (4) een van de hiervoor genoemde redenen gecombineerd met de locatie (nabijheid). Er waren enkele vrouwen uit de theologische academische wereld. De ervaring van de laatste jaren is dat vrouwen werkzaam aan de universiteiten zo weinig tijd hebben dat het moeilijk is ze bij de vrouwensynode te blijven betrekken. Er waren twee mannen, wat niet door alle vrouwen werd gewaardeerd omdat zij door hun uitzonderingspositie enigszins de aandacht naar zich toetrokken.

Acht deelnemers maakten gebruik van het gereduceerde deelnametarief. Dat is in verhouding iets meer dan bij de laatste synodedag. Het bestuur heeft vrouwen persoonlijk aangespoord om te komen en van dit tarief gebruik te maken.

Mede om de drempel te verlagen om deel te nemen (ook voor 'nieuwelingen') was besloten de mogelijkheid te geven voor een deel van het synodeweekend in te schrijven. Het

resultaat was dat 60% volledig deelnam en 40% gebruikmaakte van de gelegenheid zonder overnachting of alleen zaterdag of zondag aanwezig te zijn.

De indruk was dat er ook uitwisseling was tussen verschillende groepen deelnemers. Nieuwe vrouwen vonden aansluiting door wil en mogelijkheid van beide kanten. Tijdens de voorbereiding van de synode is er sprake geweest van een kennismakingsonderdeel. Dit is er niet van gekomen. Het kan geen kwaad hier bij komende synodes en synodedagen toch aandacht aan te besteden.

De vergadertafel – hoofdonderdeel 1 van de synode

Synodes hebben tot doel onderwerpen te bespreken, die vanuit de vrouw-en-geloofbeweging worden aangedragen in verband met hun belang voor kerk, geloof en gelovigen. Op de synode van 2007 werd het programmaonderdeel 'agendapunten' geïntroduceerd. De deelnemers konden die zaken aan de orde stellen, die hen aan het hart lagen en daarvoor bondgenotes zoeken om de problemen aan te pakken. Er werd gevraagd de agendapunten via een vast format in te dienen. Dit format werkte goed en is daarom tijdens deze synode weer gebruikt. (Zie voor de omschrijving onder het kopje *Agendapunten*.)

Aan de oproep om tevoren agendapunten in te dienen werd mondjesmaat gehoor gegeven. Tijdens de synode werden nog verschillende punten ingebracht, waardoor het vergaderprogramma zich toch geheel vulde. Geertje de Vries, de voorzitter was zeer competent. Sommige punten konden meteen praktisch vertaald worden zoals het genderperspectief in visitatiecommissies als aandachtspunt voor de voorzitter van deze commissies. Het format voor het indienen van de agendapunten werkte wederom goed, waardoor de punten inhoudelijk handen en voeten kregen.

Het thema – hoofdonderdeel 2 van de synode

Keuze van het thema

Zowel bij de voorbereidende synodedag in 2010 als uit reacties bij de opgaven voor de synode bleek dat de deelnemers de keuze voor het thema "ecologische theologie" toejuichten. Men vindt het zeer actueel en bovendien vernieuwend binnen de christelijke traditie. Er is behoefte aan achtergrondinformatie, ideeën en inspiratie om in de thuissituatie (kerk, vrouw-en-geloofgroep, milieubewuste organisatie, etc.) te gebruiken en door te geven. De synode gaf – ten opzichte van de synodedag – de mogelijkheid het thema breder uit te werken in de subthema's en door verschillende benaderingen in de workshops. Daarmee werd recht gedaan aan de wens van de OVS een constructieve en kritische bijdrage te leveren op persoonlijk, maatschappelijk, economisch, ecologisch, interreligieus en politiek vlak. Door gebrek aan aandacht voor het thema binnen de Nederlandse feministische theologie was er helaas geen bijdrage van academici. Maar ook zonder dat was het aanbod van lezingen, workshops en excursies voor het overgrote deel van hoge kwaliteit. Dit is mede te danken aan intensief contact met de inleidsters voorafgaand aan de synode. Een vaak gehoorde verzuchting was dat het te moeilijk was om uit zoveel zo interessante en aantrekkelijke workshops te kiezen.

Lezingen en nagesprekken

De hoofdlesing van Agnes Grond was een goede binnenkomer. Het synodethema werd helder en begrijpelijk uiteengezet. In de tweede lezing gaf Ineke van Middendorp een beeldend overzicht van wat ons beleid wat betreft landbouw en onze houding ten aanzien van voedsel voor gevolgen heeft. Irmgard Busch kwam in de derde lezing moeilijk op gang. Ze was zelf niet tevreden over de manier waarop ze het complexe thema van het spanningsveld tussen economie en ecologie ter sprake bracht. Ondanks dat was duidelijk dat haar boodschap zeer relevant was.

In plaats van de mogelijkheid te geven tot het stellen van vragen na de lezingen was ervoor gekozen tijdens de workshoprondes een nagesprek over de lezing op te nemen. Dit bleek een heel goede keus. Er was veel belangstelling voor en de mogelijkheid om

dieper op het onderwerp in te gaan werd goed benut. Dit lukte veel beter dan dat gewoonlijk bij 'vragen uit de zaal' het geval is. In het nagesprek na de lezing van Irmgard Busch bleek de complexiteit van het thema heel goed tot zijn recht te komen. De deelnemers kwamen er zeer enthousiast vandaan.

Hoewel de nagesprekken goed verliepen, was het wellicht nog beter geweest als er vanuit de organisatie een gespreksleidster aanwezig was geweest. Nu had de spreekster zelf die taak, terwijl ze juist ook veel inhoudelijke informatie moest verschaffen. De verantwoordelijke vanuit de werkgroep voor de nagesprekken heeft helaas verzuimd vrijwilligers te vragen om een verslag te maken.

Workshops verzorgd vanuit andere religies dan de christelijke

Vanwege het belang dat de OVS hecht aan interreligieuze contacten en het versterken van onderling begrip was er in elk programmablok een workshop vanuit een andere traditie dan de christelijke. Deze workshops werden verzorgd door rabbijn Kine Sittig, door Alia Azzouzi van de Groene Moslims, door de heks Yoeke Nagel en door de weefsters Annemarie Roosch en Anky Fokker. Er was veel belangstelling voor deze workshops en ze werden achteraf zeer positief gewaardeerd. Voor uitnodigen van de heks en de weefsters was mede gekozen omdat ecologisch denken ingebed is in hun theologie en rituelen.

Over de workshops, varia

Voor de meeste workshops was veel lof. Er was kritiek op de workshop verzorgd vanuit ICCO. Bij navraag bleek deze kritiek vooral ingegeven doordat de workshop de deelnemers erg dicht op de huid kwam en bij sommigen gevoelens van onmacht opriep. Niet alleen van de deelnemers, maar ook van de workshopleiders kwamen veel positieve geluiden. Sommigen kenden de OVS niet en waren enthousiast over de kennismaking. Over de workshop van Elly Verrijt was tevoren afgesproken dat die voor een groot deel uit een lezing zou bestaan. Dit was te weinig duidelijk gemaakt in de aankondiging, waardoor er onder de deelnemers andere verwachtingen waren over het verloop. Sommige workshops zoals die van Yoeke Nagel en Berthe van Soest sloten inhoudelijk mooi op elkaar aan. Er bleek grote belangstelling voor workshops met een rituele invalshoek. Bijna iedereen kon steeds deelnemen aan de workshops van haar eerste keuze. De verscheidenheid aan onderwerpen was dus goed afgestemd op de doelgroep.

Het Praethuys

Naar een idee van een van de werkgroepleden werd in de workshopronde ook de mogelijkheid geboden te kiezen voor deelname aan het zogenaamde Praethuys. Deze nieuwe formule wilde voorzien in de behoefte om met elkaar van gedachten te wisselen, in gesprek te gaan en ervaringen te delen zonder dat daarbij nieuwe informatie wordt toegevoegd, zoals in een workshop wel gebruikelijk is. De gekozen werkvormen – carrouselgesprek, stillewanddiscussie, één-op-ééngesprekken – gaan niet uit van discussie maar hebben de bedoeling luisteren en van elkaar leren te bevorderen met het doel de eigen mening te verdiepen en verhelderen. De nadruk ligt op ontdekken wat de synodethema's met je doen in je eigen leven.

Uit de opgaven van voorkeuren voor de workshopronde bleek voor de synode al dat er nauwelijks belangstelling was voor deelname aan het Praethuys, ook niet als tweede of derde voorkeur. De synodedeelnemers komen juist om nieuwe informatie te vergaren en laten niet graag een gelegenheid voorbij gaan om dit ook te doen. Degenen die dieper op de lezingen wilden ingaan kozen voor de ook geboden mogelijkheid van napraten over de lezingen. In plaats van de oorspronkelijk geplande drie keer vond het Praethuys daarom maar een keer plaats. Degenen die er uiteindelijk aan meededen, hadden er deels geen voorkeur voor uitgesproken, maar kwamen er terecht omdat alle andere workshops vol zaten. De deelnemers vonden het achteraf wel een goede manier om hun mening te verdiepen.

Logistiek gezien is een activiteit die zo weinig belangstelling trekt lastig. Om niet te veel mensen er naar toe te sturen die er geen enkele voorkeur voor hadden uitgesproken, moest de capaciteit van andere workshops opgerekt worden.

Omdat de vorm van het Praethuys in de praktijk zeker gewaardeerd werd, kan het in gedachten gehouden worden om eventueel in te zetten als het programma van een synode of synodedag meer om een dergelijke verwerking vraagt.

De liturgische momenten – hoofdonderdeel 3 van de synode

Voor veel deelnemers is de mogelijkheid om samen te vieren – niet gebonden aan kerkelijke regels en met veel eigen inbreng – een belangrijk onderdeel van synodes en synodedagen. De werkgroep zag unieke mogelijkheden hiervoor in lichte en luchtige 'momenten van beleving' die door het programma geweven werden. Zowel het gebruik van de ruimte van het atrium – horizontaal en verticaal en gebruikmakend van de boom die er hangt –, als de inspiratie vanuit ecologische theologie beloofde veel mogelijkheden. De voorbereidingen werden door de werkgroep uitbesteed aan twee professionals op gebied van liturgie.

Hoewel van de deelnemers nauwelijks klachten werden gehoord, was de uitwerking van de belevingsmomenten voor werkgroep en bestuur teleurstellend. Daarbij moet meteen aangetekend worden dat de werkgroep de oorzaak daarvan bij zichzelf zoekt (zie volgende alinea). De belevingsmomenten werden als te strak en soms te lang ervaren en teveel al van tevoren gepland, waardoor er nauwelijks tot geen communicatie was met de workshops. De invulling was sterk antropocentrisch en ademde geen ecologische spiritualiteit zoals bij het synodethema hoorde. Nauwelijks of niet werden de aarde en de "aarde-anderen" om zichzelf genoemd. Steeds kregen ze hun waarde in afgeleide vorm, omdat ze van God zijn, omdat ze als beeld voor een mens gebruikt worden, omdat mensen ze ervaren, omdat ze als beeld van God gebruikt worden, of omdat ze van nut zijn voor mensen. Ook was het godsbeeld dat uit de teksten naar voren kwam voornamelijk transcendent; een gemiste kans, zowel gezien vanuit feministische als ecologische theologie. Daarnaast hadden de voorbereidsters besloten ervan af te zien om de slotviering inhoudelijk voor te bereiden met synodedeelnemers en zo resultaten uit de workshops terug te laten komen.

De werkgroep steekt hierover de hand in eigen boezem. Vanuit de werkgroep is het overleg met de voorbereidsters over inhoud en vormgeving veel te laat gestart en de taakstelling met voorwaarden en grenzen is niet helder gemaakt. Daarnaast verwachtte de werkgroep wellicht onterecht een grotere sensibiliteit op het gebied van ecologische spiritualiteit en rituelen van hen. Toen bleek dat hun voorstel niet aan de verwachtingen voldeed, was het te laat om nog in te grijpen in verband met de deadline voor het inleveren van de teksten voor het programmaboekje. Ook was het niet meer mogelijk de workshopleiders die veel kennis in huis hebben van ecologisch geïnspireerde rituelen (uit de christelijke traditie Berthe van Soest, heks Yoeke Nagel, de weefsters Annemarie Roosch en Anky Fokker) bij de belevingsmomenten te betrekken.

Dit leidt tot de volgende aanbevelingen: (1) begin veel eerder met de voorbereidingen; (2) laat minstens een lid van de werkgroep zelf direct betrokken zijn bij het voorbereiden van alle viermomenten van een synode; (3) ga er niet vanuit dat de uitvoerders op dezelfde lijn zitten als de werkgroep, maak alle wensen en grenzen expliciet; (4) formuleer wensen naar aanleiding van het thema van de synode; (5) formuleer wensen wat betreft specifieke kenmerken van vieren tijdens een vrouwensynode, zoals veel mogelijkheden voor eigen inbreng van de deelnemers; (6) kies voorbereidsters uit verschillende christelijke en niet- of postchristelijke hoeken.

Andere synodeonderdelen

Markt der Mogelijkheden

Met de Markt der Mogelijkheden (MdM) wil de OVS mensen en organisaties die producten, diensten en informatie te bieden hebben, die verband houden met vrouw- en geloof en/of met het synodethema de gelegenheid geven deze te presenteren. In de pauzes gebeurde dit op kleine schaal. Aan het begin van de zaterdagavond was er speciaal tijd en ruimte voor ingepland.

Het bleek niet eenvoudig organisaties via email voor de Mdm te interesseren. Een financiële bijdrage voor deelname wilde niemand leveren, de vraag ernaar werd als obstakel ervaren. Na een belronde stuurden de meesten wel foldermateriaal toe. Een geplande modeshow van fairtrade-kleding ging niet door. Deels was dit te wijten aan onduidelijkheid over en weer over de beschikbare ruimte en middelen. In het algemeen is er een spanningsveld wat betreft de keuze van de ruimte voor de Mdm. Om de aandacht te trekken kan het meeste het beste in een open ruimte gebeuren (in dit geval het atrium), om praktische redenen is een afsluitbare ruimte handig voor materiaal van waarde dat doorlopend ligt uitgesteld.

Sommige (veel?) deelnemers wisten niet precies wat ze van de Mdm moesten verwachten en dat werd in de loop van het weekend ook niet duidelijk.

Aanbevelingen: (1) als OVS zich een meer uitgewerkt beeld vormen van hoe de Mdm wenselijk verloopt; (2) mensen en organisaties kort na een eerste email telefonisch benaderen om ze uit te nodigen; (3) aan degene die zich willen presenteren tijdens de Mdm vantevoren de randvoorwaarden doorgeven, zoals beschikbare ruimte, apparatuur en technische ondersteuning, eisen aan presentaties, het marktaspect, etc.; (4) aan de deelnemers nadrukkelijk laten weten dat het aangeboden niet onder de verantwoordelijkheid van de OVS valt; (5) ter plaatse de Mdm mondeling aankondigen en uitleggen; (6) in verband met flexibiliteit en overzicht de eindverantwoordelijkheid voor de Mdm tijdens de synode bij een werkgroep lid leggen dat niet zelf ook iets te presenteren heeft tijdens de Mdm; (7) er niet van uitgaan dat mensen of organisaties geld over hebben om zich op de Mdm te presenteren.

Feest

Hedwig Babirye, die het feest zou begeleiden met zang en de deelnemers Afrikaanse dansen zou leren, moest helaas afzeggen wegens ziekte. Ter vervanging werd op het laatste moment Ino Kruysen bereid gevonden om op te treden. Zij zong Zuid-Amerikaanse liederen begeleid door een gitarist en zelf uitgevoerde percussie. Door de geëngageerde teksten – waarover zij ook uitleg gaf – paste haar optreden heel goed bij de synode. Haar optreden was mooi en heel ingetogen waardoor de overgang tot het feest bijna als een soort breuk werd ervaren. Ook het feit dat het optreden in het atrium en het feest in de lobby plaatsvond, creëerde een cesuur. Voor een start van het feest met een onderdeel dat wellicht misleidend met 'polonaise' werd omschreven was dan ook geen animo. Maar na een drankje bij de bar kwamen de dansers toch los op de muziek van het gedreven werkgroep lid dat als diskjockey optrad.

Locatie

Tijdens de synode

De gekozen locatie, het WestCord Hotel in Delft, beviel heel goed. Ook van de deelnemers kwamen veel positieve reacties daarover. Van de beschikbaarheid van eenpersoonskamers werd veel gebruik gemaakt. De samenwerking met het hotelpersoneel was buitengewoon prettig. Het gevoel van gemeenschap en gezamenlijkheid werd door het atrium en de overzichtelijkheid van de locatie bevorderd. De combinatie van beschikbare oppervlakte en vrij grote stoelen maakten de workshopruimtes aan de kleine kant. Aanbeveling: vraag een volgende keer bij bezichtiging van ruimtes ook naar het te gebruiken meubilair. De ruimte van het atrium maakte het soms benauwde gevoel in de workshopruimtes goed. Vanwege het mooie weer kon ieder die wilde ook naar buiten en op het terras zitten. Ook dat werkte zeker in het voordeel van de synode.

Vooraf

De werkgroep heeft – in verschillende samenstellingen – een aantal werkbezoeken aan het hotel afgelegd. Dit geeft inzicht in de mogelijkheden en onmogelijkheden van de locatie. Daarnaast kan er ter plaatse met het hotelpersoneel overlegd worden. Doorvragen over wat er wel en niet in de prijs is inbegrepen bleek van belang. Naast de werkbezoeken is frequent ter plaatse overlegd door een bestuurslid dat in Delft woont. Het verdient aanbeveling bij een volgende synode weer een locatie te kiezen die voor

minstens een werkgroep lid eenvoudig bereikbaar is. In verband met de verantwoordelijkheid van de OVS naar de locatie toe, is dit bij voorkeur een bestuurslid.

Organisatie

Er zijn van de deelnemers en ook van het hotel veel positieve reacties binnengekomen over de organisatie, het verloop en de kwaliteit van de synode.

Werkgroep

De werkgroep begon met zes vrouwen van wie twee uit het bestuur van de OVS. Tegen het eind kwamen daar nog een werkgroep lid en een bestuurslid bij. Op inhoudelijk vlak vulden de werkgroep leden elkaar goed aan. In een brainstormweekend in februari 2011 werden de grote lijnen van de synode helder. Dit was mede te danken aan de daarbij gebruikte methode van mindmapping. In de hele voorbereidingsperiode bleef de inhoudelijke sturing goed. Er was binnen de werkgroep voldoende kennis van ecofeministische theologie en voldoende voeling met de achterban van de OVS.

Ter ondersteuning van de praktische taken waren er het projectplan met globaal tijdplan, een gedetailleerd tijdplan, de begroting en een verdeling van omschreven taken. Dit kon niet voorkomen dat er grote verschillen binnen de werkgroep waren wat betreft de uitwerking van de verdeelde taken. Er was onderscheid in beschikbare tijd, verschil in gevoel van urgentie en inschatting van de omvang van de werkzaamheden, diversiteit in de mate van verantwoordelijkheid nemen, enerzijds de neiging tot over-organiseren en anderzijds de overtuiging dat alles vanzelf goed zou komen. Net als bij de synodedag van 2010 bleek dat een organisatie van een evenement van de omvang van de synode alleen mogelijk is als er mensen (minstens een, liefst meer) in de werkgroep zitten die er zeer veel tijd voor vrij kunnen en willen maken.

Tegen het einde van de voorbereiding is er in de werkgroep nadrukkelijker taakgericht gestuurd. Het is aan te bevelen hier veel eerder in het proces mee te beginnen, zodat steeds duidelijk is wat er van wie te verwachten is, of taken herverdeeld moeten worden en of er nieuwe mensen bij gevraagd moeten worden. Voor de inhoudelijke sturing is een voorzitter nodig, voor de taakgerichte sturing een projectleider.

In het algemeen is het belangrijk dat het bestuur naar de werkgroep het onderscheid duidelijk maakt tussen waar de creatieve inbreng van de werkgroep wordt gevraagd – voornamelijk op inhoudelijk gebied – en waar het wiel niet opnieuw uitgevonden hoeft te worden – voornamelijk op organisatorisch gebied. Dit laatste betreft tips en ervaringen van voorgaande synodes en synodedagen, bestaande elektronische hulpmiddelen, taakomschrijvingen met bijbehorende tijdsplannen, gegevens over te benaderen personen en instanties etc. Wel moet ieder die een taak op zich neemt de gelegenheid krijgen op basis van de bestaande informatie een eigen voorstel voor taakinvoering en tijdplan te maken. Tenslotte is het van belang dat het bestuur duidelijk maakt welke verantwoordelijkheden het wel en welke juist niet aan de werkgroep delegeert. De eindverantwoordelijkheid blijft vanzelfsprekend bij het bestuur.

De werkgroep tijdens de synode zelf

De werkgroep was aan de vooravond van de synode al in het hotel om de ruimten aan te kleden en apparatuur te testen. Dit is onontbeerlijk gebleken. De aankleding van de ruimten oogstte veel lof.

Tijdens de synode waren de taken helder verdeeld. Voor elke gebruikte ruimte was een werkgroep lid verantwoordelijk. Als gastvrouw ontving zij de spreekster of workshop-leiding voor die zaal. Dit werkte prima. Ieder had goed overzicht van wat er van haar verwacht werd. Uit gewoonte was er één gedetailleerd draaiboek gemaakt met alle taken tijdens de synode. Achteraf gezien was alleen een globaal tijdschema nodig geweest, omdat iedereen een draaiboek voor de eigen taken had. Het gedetailleerde draaiboek gaf een onnodig gevoel van druk. Er was tijd ingeruimd voor crisisberaad door het bestuur, maar het is niet nodig geweest daarvan gebruik te maken.

Hoewel de taken helder verdeeld waren, waren er grote verschillen tussen de hoeveelheid werk die de werkgroep leden op zich genomen hadden. Enkel hadden daar-

door nauwelijks tijd om te pauzeren en te eten en drinken. Hoewel het onvermijdelijk is dat werkgroepleden werkzaamheden hebben op de momenten dat deelnemers pauzeren en eten, verdient het aanbeveling om bij de organisatie van een volgende synode of synodedag enerzijds werkgroepleden hier vantevoren op te wijzen en anderzijds bewust pauzemomenten voor hen in te plannen.

Elektronische hulpmiddelen

Voor het eerst in de geschiedenis van de OVS werden op grote schaal elektronische hulpmiddelen ingezet bij de organisatie van de synode.

Inschrijving via een formulier op de website was mogelijk en de meeste deelnemers maakten daarvan gebruik. Slechts 12 gebruikten een papieren inschrijfformulier. Ook het opgeven van voorkeuren voor workshops ging via een formulier op de website. De voordelen van elektronische formulieren zijn (1) minder fouten door invullers, omdat daarvoor checks ingebouwd waren, (2) geen problemen met leesbaarheid en geen overschrijffouten bij verwerking in de administratie, (3) onmiddellijke automatische bevestiging naar de deelnemers, (4) minder tijdsbeslag en minder kosten voor de organisatie. Er kwamen veel positieve reacties binnen op deze professionalisering. Een klein en afnemend aantal vindt het gebruik van elektronische hulpmiddelen nog lastig. Sommigen belden daarover en dan kon het formulier gezamenlijk met de 'helpdesk' worden ingevuld.

Achtergrondinformatie bij de lezingen en workshops werd vantevoren beschikbaar gesteld via de website en via een email aan de deelnemers. De email met (te) grote bestanden kan beter vervangen worden door een email waarin attent gemaakt wordt op het materiaal op de website.

Voor vragen over opgave en andere informatie waren 2 emailadressen speciaal aangeemaakt. Er was gekozen voor gmail omdat deze accounts eenvoudig door alle werkgroepleden in te zien waren. De ervaring leert dat 1 emailadres genoeg was geweest.

Net als bij de synodedag 2010 werd de verdeling van de deelnemers over de workshops met een computerprogramma geregeld. Omdat bij de synodedag gebleken was dat het erg veel tijd kost om de gegevens ter plaatse in te voeren, moesten de deelnemers nu hun voorkeuren van te voren opgeven. Na een email en een herinneringsemail aan de deelnemers om het formulier in te vullen bleven ongeveer 20 personen over die gebeld zijn.

Vanuit de organisatie werd gewerkt met Dropbox. Hierbij worden alle relevante documenten opgeslagen in een map op internet. De werkgroep, het bestuur en de eindredacteur van de Nieuwsbrief hadden toegang tot Dropbox. Het voordeel is dat (1) er intern veel minder heen en weer gemaïld hoeft te worden, (2) iedereen overzicht heeft en de voortgang transparant is, (3) wanneer iemand van de organisatie uitvalt het werk makkelijk door een ander overgenomen kan worden (4) Dropbox automatisch gedurende een maand backups bewaart van oudere versies van documenten.

Een van de werkgroepleden maakte geregeld backups van Dropbox. Bij afsluiten van de administratie van de synode zal de Dropbox toegevoegd worden aan het archief van de OVS. Alleen bestuursleden hebben daartoe toegang. De archieffunctie van Dropbox is niet geheel volledig, een deel van de informatie is er (nog) niet aan toegevoegd door degene die er verantwoordelijk voor was.

Sommige werkgroepleden hadden moeite met het werken met elektronische hulpmiddelen. Verwacht mag worden dat dit in de toekomst steeds minder zal voorkomen. Toch verdient het aanbeveling bij het verdelen van praktische taken expliciet eisen te stellen aan de mate waarin werkgroepleden kunnen en willen werken met deze middelen.

Technische hulpmiddelen tijdens de synode

Er werd tijdens de synode veel gebruik gemaakt van technische hulpmiddelen: geluidsversterking en beamerpresentaties. Beamers en laptops werden geleend (zie ook financieel verslag).

Eén werkgroeplid was verantwoordelijk voor de juiste werking van de technische hulpmiddelen en voor hulp aan de inleiders daarbij. Dit bleek veel werk, temeer daar de betreffende persoon ook andere organisatorische taken had. Het verdient aanbeveling iemand hiervoor helemaal vrij te maken. Er was getest of alle apparatuur werkte. Omdat

er vlak voor de workshops toch nog veel moest gebeuren verdient het aanbeveling in de toekomst de volledige opstelling van alle apparatuur vooraf te testen en wel zoveel mogelijk met het materiaal van de inleidsters.

Het hotel gaf goede technische ondersteuning bij de apparatuur die van het hotel was.

Praktisch punt bij beamerpresentaties: Als de laptop op afstand van de spreker staat, ziet zij zelf niet wat er geprojecteerd wordt, tenzij ze zich omkeert met de rug naar het publiek. Als dit toch de enig mogelijke opstelling is, is gebruik van een opspeldmicrofoon aan te raden. Daarnaast kunnen sprekers erop geattendeerd worden om in zo'n geval het geprojecteerde materiaal voor zichzelf op papier bij zich te hebben.

Financiën

Vanuit de ervaring van de synodedag 2010 dat het nodig is vroegtijdig subsidies te werven, is de organisatie van de synode al begin 2011 gestart. De eerste ronde aanvragen kon in juni en juli 2012 verstuurd worden. Omdat dit niet voldoende toezeggingen opleverde was een tweede ronde nodig in het najaar van 2011 en zelfs begin 2012.

De ervaring leert dat enige bekendheid van de subsidiegever met de OVS belangrijk is om subsidie te verkrijgen. Bij fondsen die voor het eerst aangeschreven worden, betekent dit dat minstens een van de mensen die meebeslissen genoeg over de OVS moet weten en er positief tegenover staan.

Het bestuur van de OVS streeft ernaar in de toekomst minder van incidentele subsidies afhankelijk te zijn. Hiertoe wordt in het najaar van 2012 een werkgroep fondsenwerving ingesteld.

Zie verder de paragraaf "Financiële verantwoording".

PR en verslaglegging

PR vooraf

De synode is aangekondigd via de eigen website en Nieuwsbrief van de OVS. De Nieuwsbrief met het definitieve programma is behalve aan de abonnees ook gestuurd aan iedereen die aan de synode van 2007 en de synodedagen van 2008 en 2010 deelnam, evenals aan vrouwen die betrokken zijn bij vrouw-en-geloof en van wie de adressen bij de OVS bekend zijn.

Er is een vooraankondiging/persbericht en definitieve aankondiging/persbericht gestuurd naar het gebruikelijke bestand van de OVS met dagbladen, tijdschriften over zingeving, verwante organisaties en kerkelijke gremia. Kerkbladen in Delft en omgeving zijn benaderd met kopij. In Delft zijn de pastores van de kerken aangeschreven.

Er zijn aankondigingskaarten, posters en extra Nieuwsbrieven verspreid op plaatsen waar zich mogelijk geïnteresseerden bevonden.

Voor het eerst werden ook de sociale media Facebook en LinkedIn gebruikt om aandacht op de synode te vestigen.

Het effect van PR is moeilijk te meten. Opvallend is dat uit de tijdens de synode gehouden enquête naar voren kwam dat PR van de OVS binnen de kerken wordt gemist. De OVS levert het materiaal wel aan, maar de kopij wordt vaak niet geplaatst.

Verslaglegging tijdens en achteraf

De eindredactrice van de Nieuwsbrief, Joanne Seldenrath, was verantwoordelijk voor de verslaglegging van de synode. Bij alle workshops en excursies werden vrijwilligsters gevraagd om een verslag te schrijven. Alle toegezegde verslagen zijn ook binnengekomen.

Tijdens de synode werden geïnteresseerde niet-synodegangers via de sociale media op de hoogte gehouden van de voortgang van de synode.

Vanzelfsprekend is een verslag verschenen in de Nieuwsbrief en op de website.

Verder zijn verslagen geplaatst in Woord & Dienst, in De Linker Wang, in het Tijdschrift voor Theologie en in verschillende kerkbladen.

Borging en projectleiding

De voortgang tijdens de organisatie was voor een groot deel geborgd door het gebruik van Dropbox. Het bestuur heeft besloten enkele mappen (elektronisch en op papier) te maken over de organisatie van synodes en synodedagen, zodat in de toekomst het wiel niet onnodig opnieuw uitgevonden hoeft te worden en tips uit evaluaties toegankelijk zijn. Daarnaast heeft het bestuur besloten te proberen een (vrijwillige) projectleidster te werven voor het organiseren van de volgende synodedag. Deze projectleidster is voor de duur van de organisatie lid van het bestuur van de OVS.

Financiële verantwoording

Zowel de werkelijke baten als de werkelijk lasten kwamen € 4000 lager uit dan de begrote.* Hieronder vindt u een toelichting. Posten waarvan begrote en werkelijke bedragen overeenkomen worden niet toegelicht.

Bijdragen en hotelkosten deelnemers

Hoewel er meer deelnemers waren dan het aantal waarop de begroting was gebaseerd, vielen zowel de inkomsten uit deelnamebijdragen (inclusief de aanvulling door de RK diaconie van Delft van het lage tarief) als de uitgaven voor onderdak en voedsel (inclusief de extra kosten vanwege duurzaamheidseisen) lager uit dan begroot. De begroting ging uit van deelnemers die het gehele weekend zouden deelnemen. In de praktijk bleek dat 60% van de deelnemers volledig deelnam en 40% gebruik maakte van de gelegenheid zonder overnachting of alleen zaterdag of zondag aanwezig te zijn. Dit leidde tot € 1670 minder inkomsten en € 2040 minder uitgaven. Het verschil van € 370 is te verklaren doordat de deelnamebijdrage voor kortere deelname vergeleken met die voor volledige deelname in verhouding hoger was.

Inkomsten uit subsidies en verwervingskosten

Voor het verwerven van subsidies was op basis van no-cure-no-pay professionele hulp ingehuurd. Dit leverde teleurstellend slechts 57% van het begrote benodigde subsidiebedrag op, namelijk € 7500. Een vrijwilligster die zich vervolgens wilde inzetten voor het werven van fondsen moest zich wegens persoonlijke omstandigheden terugtrekken. Hierdoor ging tijd verloren. Uitgebreide eigen inspanningen van bestuur en werkgroep zorgden uiteindelijk voor de overige verkregen subsidies ad € 3125. Door waar mogelijk te bezuinigen en door meevallers was het niet nodig het resterende begrote subsidiebedrag ad € 2575 te verwerven. Een van de meevallers was inherent aan deze situatie: een bedrag van € 570 aan verwervingskosten hoefde niet uitbetaald te worden vanwege van het teleurstellende resultaat van de professionele fondsenwerving. De subsidies kwamen van de Kerk en Wereld, de Haëlla Stichting, het Catharina Halkesfonds, het Maria Strooffonds, de Kleine Zusters van de Heilige Joseph en het SIOC.

Huur ruimten en inkomsten Markt der mogelijkheden

Ten opzichte van het oorspronkelijke plan zijn twee ruimten van € 160 elk extra gehuurd. Van een andere zaal bleek de prijs € 25 lager. Aan ruimten is dus € 295 meer uitgegeven. De extra ruimten waren voor de Markt der mogelijkheden en voor de extra

* Buiten de staat van baten en lasten zijn gehouden de toeslag voor overnachting van deelnemers in eenpersoonskamers tijdens de synode en de kosten voor verblijf van enkelen in het hotel de nacht vooraf en/of achteraf. Deze bedragen werden via de OVS aan het hotel voldaan, maar kwamen geheel voor rekening van de betreffende personen.

activiteit "napraten na de lezingen". Voor de ruimte voor de Markt der mogelijkheden is besloten toen duidelijk werd dat daar ook minimaal € 160 aan inkomsten tegenover stonden. Dit werd uiteindelijk € 188.

Public Relations

De PR was anderhalf keer duurder dan begroot. Dit komt grotendeels door een omvangrijke mailing van de OVS Nieuwsbrief van februari 2012 met uitgebreide aankondiging van de synode en een overzicht van het programma aan iedereen in het adressenbestand van de OVS. Via persberichten en kopij die voor kerkbladen is ingestuurd, is ook veel gratis PR verkregen.

Honoraria en bijbehorende reiskosten

De honoraria voor spreeksters, workshopleidsters en overige begeleiding vielen bijna € 500 lager uit.

- Voor de lezingen werd het begrote bedrag aan honoraria betaald.
- Voor 6 workshops werd aan de OVS een lager bedrag dan de standaard € 200 in rekening gebracht. Dit betrof 3 workshops namens organisaties (Kerk in Actie, de Groene Moslims en de Heemtuin), 1 workshopleidster zag af van een deel van haar honorarium, de begeleidsters van "Boeren voor natuur" verzorgden twee excursies voor de prijs van een.
- Daar tegenover staat dat het honorarium van de spreeksters is verhoogd omdat napraten over de lezingen in de vorm van extra workshops aan het programma is toegevoegd nadat de begroting was gemaakt.
- Hoewel er door ziekte het een en ander veranderde bij overige begeleiding, kwamen de honoraria daarvoor (begeleiding van agendapunten, liturgische momenten en feest) uiteindelijk rond het begrote bedrag uit.

De begroting van de bijbehorende reiskosten was gebaseerd op een schatting van gemiddelde reiskosten vanuit een plaats in Nederland naar Delft op basis van 2^e klasse openbaar vervoer. Het bedrag viel lager uit doordat de medewerkers gemiddeld dichtbij Delft woonden en juist enkelen van ver niet kwamen.

Overige kosten activiteiten

Op de overige kosten voor de activiteiten is zeer bewust bespaard toen bleek dat het moeilijk was om het totaal benodigde subsidiebedrag te verwerven.

- Op de aankleding is € 300 bespaard door gebruik te maken van tweedehands materialen en takken uit eigen tuin. Bijkomend voordeel was de duurzaamheid van deze oplossing.
- Op de attentie voor de genodigden is € 200 bespaard door daarvoor af te zien van bloemen of wijn. Een van de werkgroepleden stelde de attentie gratis ter beschikking.
- Alle apparatuur – op die bij het feest na –, beamers, laptops, afstandsbediening laptop, boxjes, is geleend in plaats van gehuurd. Ten opzichte van de begroting is hierdoor ruim € 500 bespaard. Maar daar moet bij aangetekend worden dat er meer apparatuur nodig was dan oorspronkelijk voorzien, waardoor de werkelijke besparing zelfs € 1000 is.

De bijkomende kosten voor het feest (afgezien van honoraria) waren door omstandigheden € 150 lager. De huur van djembes werd geannuleerd door ziekte van de oorspronkelijke begeleidster van het feest (alleen annuleringskosten, besparing € 47). De barmedewerkers van het hotel boekten het eerste drankje van het feest alleen op kosten van de OVS als degene die het drankje bestelde daar expliciet om vroeg en dat gebeurde meestal niet.

Organisatiekosten en reiskosten organisatie

De organisatiekosten vielen bijna € 300 (20%) hoger uit dan begroot. Daartegenover staat dat de reiskosten gemaakt door/voor de organisatie ruim € 500 lager waren. Onder organisatiekosten vielen de deelnamekosten van werkgroep en bestuur aan de synode (zoals begroot), in verband met de voorbereidingen noodzakelijke overnachtingen in het hotel de nacht vooraf aan de synode van een deel van de werkgroep (niet begroot, € 155), en vergader- en administratieve kosten (25% meer dan begroot). De reiskosten vielen lager uit omdat werkgroepleden die van ver moesten komen om uiteenlopende redenen minder aanwezig waren tijdens de vergaderingen.

Staat van baten en lasten

STICHTING OECUMENISCHE VROUWENSYNODE				
SYNODE 24 en 25 MAART 2012 DELFT				
STAAT VAN BATEN EN LASTEN		Werkelijk	Opgemaakt 21 juni 2012	Begroot
		119 deelnemers waarvan 8 inleidsters 14 inleidsters daarnaast 10 organisatie		100 deelnemers 130 incl inleidsters en organisatie
Baten				
	<i>Uit subsidies</i>	€ 10.625,00		€ 13.200,00
Subsidies	<i>Uit reserve OVS</i>	€ 2.500,00		€ 2.500,00
Eigen bijdrage OVS	<i>Uit deelnamegelden</i>	€ 10.193,80		€ 10.710,00
Bijdragen deelnemers normaal tarief		€ 354,00		€ 900,00
Bijdragen deelnemers laag tarief		€ 384,00		€ 990,00
Bijdrage diaconieën ter aanvulling laag tarief				
	<i>Overige inkomsten</i>	€ 188,00		€ 0,00
Inkomsten Markt der Mogelijkheden			€ 24.244,80	
				€ 28.300,00
Lasten				
	<i>Vaststaand</i>			
Huur ruimten WestCord Hotel		€ 1.735,00		€ 1.440,00
Honoraria spreeksters, workshopleiding, overige begeleiding		€ 4.117,00		€ 4.600,00
Synodekrant		€ 883,28		€ 900,00
	<i>Afhankelijk van aantal deelnemers</i>			
Onderdak en voedsel deelnemers		€ 8.718,00		€ 10.600,00
	<i>Overig op basis van schaffing</i>			
Reiskosten spreeksters, workshopleiding, overige begeleiding		€ 510,04		€ 920,00
Overige kosten activiteiten		€ 756,02		€ 1.930,00
PR		€ 1.720,58		€ 1.170,00
Organisatiekosten		€ 1.761,16		€ 1.475,00
Reiskosten organisatie vooraf en synodedag		€ 1.330,88		€ 1.840,00
Verwervingskosten financiën		€ 836,57		€ 1.420,00
Extra kosten duurzaamheidsreizen		€ 1.273,00		€ 1.430,00
Evenementverzekering		€ 603,57		€ 575,00
			€ 24.245,10	€ 28.300,00
Resultaat			-€ 0,30	€ 0,00